

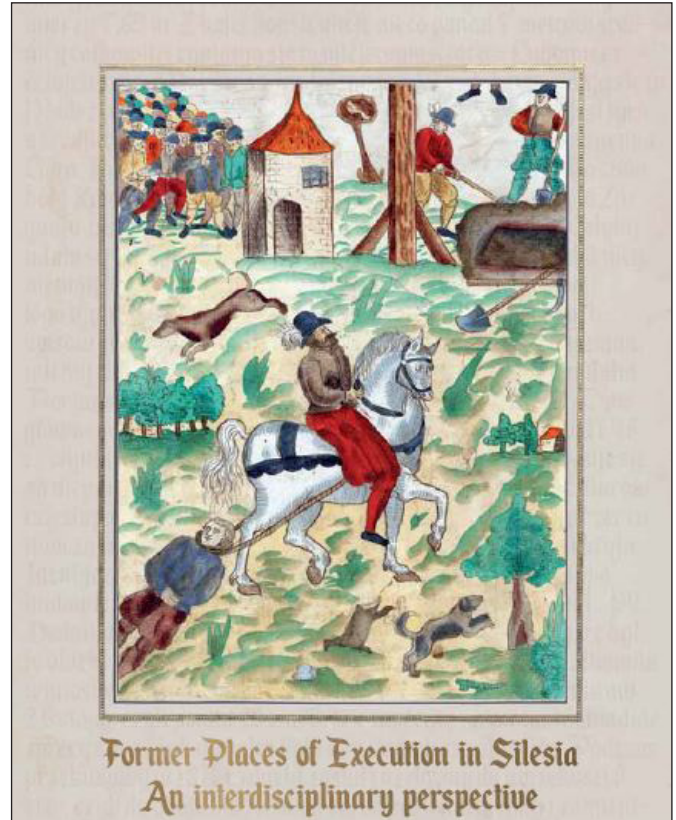
RECENZIO: A VESZTŐHELYEKTŐL A JOG RÉGÉSZETÉIG

Egy lengyel kötet és tanulságai

KOVÁTS ISTVÁN¹

Magyar Régészet 15. évf. (2026) 1. szám, pp. 61–65.

A vesztőhelyek Európa-szerte a késő középkori és 16–18. századi büntetésstatuálás elsődleges helyszínei közé tartoztak. A városok szélén, topográfiai szempontból meghatározott magaslati pontokon, az utaktól, útkereszteződésektől, városkapuktól belátható távolságra fekvő, gyakran masszív kialakítású és szerkezetű kivégzőhelyek évszázadokig meghatározó elemei voltak a tájnak és a városképnek. Ezeket ugyanakkor nem csak a halálos ítéletek és egyéb büntetések végrehajtására használták. Itt tették közzemlére az áldozatok maradványait, és holttesteiket – más kiközösített személyekkel, öngyilkosokkal együtt – itt földelték el vagy semmisítették meg. A bitófák környékén állattemetők jöttek létre, környezetüket szemétegetőként vagy -lerakóként is hasznosíthatták. Mindezek régészeti nyomainak kutatása – egy olyan időszakban, amikor gazdag írott és képi forrásokkal is rendelkezünk – sok minden megmutat abból, hogy a rendellenes temetkezésektől egészen a jogrégészetig milyen értelmezési lehetőségek merülnek fel. A bemutatott kötet azért is fontos lehet a terület még kevésbé kiterjedt magyar kutatásának számára, mert egy történetileg hozzánk közelálló régió régészeti emlékeiről van szó. Egyben azt is mutatja, hogy ez a kutatási terület és annak régészeti elemei a sokszor morbidnak ható részletekkel együtt a kora újkor mellett akár a 19. század időszakára is lényeges eredményeket hozhat.

Former Places of Execution in Silesia
An interdisciplinary perspective

A vesztőhelyektől a jog régészetéig.

Egy lengyel kötet és tanulságai

Daniel Wojtucki (ed): *Former Places of Execution in Silesia. An Interdisciplinary Perspective.*

Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2024.

545 oldal, 365 színes ábra és táblák.

ISBN 978-83-7977-827-0

„...ein Galgen der für eine Stadt so nötig ist, wie das liebe Brot” – vagyis: „Az akasztófa ugyanolyan szükséges egy város számára, mint a drága kenyér”. Az itt ismertetett monográfiában szereplő, a kora újkori Európában népszerű közmondás önmagában utal a korabeli igazságszolgáltatás legfontosabb helyszíneire, a települések határában magasodó vesztőhelyekre. A mondat nemcsak ezeknek a létesítményeknek a városok életében betöltött kiemelt szerepét, hanem egyben azok rendkívül nagy számát is érzékelteti. Ez utóbbi megállapítás kétségtelenül igazolható: csak a kötetben tárgyalt, gazdag történelmi múltú Szilézia területén, valamint a szomszédos régiókban (Felső-Lausitz, Klodzko-vidék) több száz(!) akasztófa azonosítható a korszakban a történelmi források alapján.

A vesztőhelyek tudatos döntéssel kerültek a korabeli települések periferiájára, és ez a helyszínekiválasztás több célt szolgált. A kivégzés szertartásának, az „erőszakos halál liturgiájának” középpontjában mindig a bitó állt, amely a pallosjog jelképeként gyakran a bírósági kerület határát is jelölte, illetve a város

¹ Régész-történész, MNM-KK Mátyás Király Múzeum; e-mail: kovatsistvan@visegradmuzeum.hu

bíráskodási jogát tükrözte, és ilyen értelemben fontos szimbolikus jelentése volt. A másik szempont a nyilvánosság messzemenő és tartós biztosítása volt a megtorlás és elrettentés folyamatában. A nyilvánosan végrehajtott ítéletek a közösség számára legitímálták a szankciókat és a jogbiztonság céljait szolgálták, más szóval azok kétségbevonhatatlanságát bizonyították. Ugyanakkor a helyszín fizikai távolságtartást is kifejezett a város lakott és művelt területeitől, mivel minden tisztátalan és megvetett tevékenység nagyrészt erre a területre koncentrált. Ez a távolságtartás érzékelhető például az ítéletvégrehajtó (a bakó vagy hóhér, a forrásokban általában *Scharfrichter*; *Blutvogt*, *carnifex* stb.) korabeli társadalmi megítélésében, vagy a tisztességtelen temetés (a forrásokban gyakran *sepultura asina*, vagyis „szamártemetés”) gyakorlatában is. A kivégzett bűnösöket és öngyilkosokat halálukban kitesztették a közösségből, a vesztőhelyek lettek a „becstelen” személyek végső nyughelyei, akiket így örök kárhozatra ítélték.

Az egykori igazságszolgáltatás vallási elemekkel, babonás szokásokkal (például az ún. posztumusz mágia nagyon is létező gyakorlatával), rendkívül kötött szertartásokkal és szimbólumokkal mélyen átszőtt, változatos területét elsősorban – a főleg a német területeken nagyobb kutatástörténettel rendelkező – jogrégészet (*Rechtsarchäologie*) kutatja. A korabeli joggyakorlat egyes, mára már elpusztult, föld alá került emlékeit ugyanis kizárólag hagyományos régészeti kutatások hozhatják napvilágra. Nagyrészt ebbe a kategóriába tartoznak a vesztőhelyek is, amelyek lokalizálásával és régészeti módszerekkel történő feltárásával a napjainkra Európában önálló irányzattá vált, interdiszciplináris (jogtörténeti-történeti-régészeti-természettudományos alapú) tudományág, a vesztőhelyrégészet (*Richstättenarchäologie*) foglalkozik.

Több szerencsés körülménynek köszönhetően a jogrégészeti kutatások Lengyelországban hosszú múltra tekintenek vissza. A téma egyik legnagyobb hatású európai kutatója, az irányzat lengyelországi megalapítója a poznańi jogtörténész, Witold Maisel (1914–1993) volt. Sziléziában és a tágabb régióban egyes régi akasztófák romjai a 20. század közepéig fennmaradtak (Kąty Wrocławskie) vagy ma is állnak (Miłków, Wojcieszów). A jogtörténeti emlékek elsősorban írott és térképes források, továbbá a véletlenszerűen, szórványosan felbukkanó régészeti leletek alapján történő, többnyire helytörténészek által végzett tanulmányozása így már a második világháború előtt elkezdődött. Az 1990-es évek végén több helyszínen megindultak a rendszeres terepkutatások, majd a tudományos programok is. Ezeknek köszönhetően a 2010-es évekre több sziléziai, többnyire 16–18. századi vesztőhely feltárása, dokumentálása, védelem alá helyezése történt meg, a helyi és műemlékvédelmi hatóságok, tudományos intézetek, egyetemek, civil szervezetek stb. együttműködésével. Számos tanulmány, szakkikk, doktori disszertáció és több önálló kötet is született a témában: elég itt többek között Maciej Trzcinski, Marcin Paternoga, Paweł Duma munkáira utalni.

Ebbe a sorba illeszthető a 2024-ben Wrocławban megjelent, Daniel Wojtucki történész-levéltáros szerkesztésében, több munkatársa közreműködésével összeállított monográfia is, amely általánosságban a sziléziai vesztőhelyek történetét és régészetét tárgyalja interdiszciplináris megközelítésben. A több fejezetet is jegyző szerkesztő kutatási területe a sziléziai és a tágabb régió igazságszolgáltatásának, azon belül is elsősorban vesztőhelyeinek története és régésze. Doktori disszertációját (*The executioner and his workshop in Silesia, Upper Lusatia and Klodzko County from the beginning of the 16th to the middle of the 19th century*) 2011-ben védte meg; a munka 2014-ben nyomtatásban is megjelent. 2011-től a wroclawi egyetem történeti intézetében dolgozik. Noha a kötet előszavában megemlíti, hogy a közzétett eredmények nem tekinthetők lezártak (pusztán az ebbe a körbe sorolható lelőhelyek igen nagy száma miatt sem), mégis alapvető összefoglaló munkáról van szó. A mű az európai vesztőhelyrégészet módszereinek megfelelően igen nagymértékben támaszkodik az írott forrásanyagra (törvény- és ítéletszövegek, periratok, bírósági jegyzőkönyvek, városi krónikák, hóhérszerződések, felmérések, összeírások, határjárások stb.), a képi ábrázolásokra (városképek, metszetek, veduták), valamint a különböző időszakokból, de különösen a 18–19. századból fennmaradt, többnyire már egységes elvek szerint készült részletes térképekre. Már a kötetben szereplő, az egyes vesztőhelyekre vonatkozó, rendkívül széles körű adatgyűjtés is figyelemre méltó. Önmagukban azonban ezek a forrástípusok csak korlátozottan alkalmasak az egykori kivégzési helyszínek lokalizálására. Együttes értékelésük és a régészet korszerű, innovatív módszereinek (talajradar, LiDAR, georeferálás, terepmodellek készítése stb.) alkalmazásával azonban meghatározhatók az egyes objektumok helyei, azok formái és típusai. A régészeti kutatások során megfigyelt jelenségek és az előkerült tárgyi,

antropológiai és archaeozoológiai leletanyag gondos összegyűjtése és értelmezése alapján lehetőség nyílik a veszthelyek pontos keltezésére, működésük és az egykori térhasználat rekonstrukciójára is. Mindezekre a módszertani megközelítésekre és folyamatokra a kötetben számos példát találhatunk. Például egyes kiválasztott lelőhelyek láthatóságának térinformatikai modellezése egyértelműen megerősítette a történeti táj domborzati viszonyainak kulcsfontosságú szerepét az egykori veszthelyek elhelyezkedésében.

A terjedelmes (mellékletekkel együtt 545 oldal) monográfia kilenc nagy fejezetre tagolt, amelyek az egyes kivégzőhelyek történetét, használatát, tipológiáját, topográfiáját, a települések életében betöltött szerepét, a természettudományos (antropológiai, archaeozoológiai) vizsgálatok eredményeit, a hóhérok és hóhérdinasztiák történetét stb. elemzik a történeti források és a régészeti kutatások alapján. Nem kevesebb, mint 30, zömmel a 16–19. század között működő veszthely kutatástörténetét és feltárásának eredményeit is tartalmazza a kötet, azonban a régióban a térképek és a földrajzi elnevezések alapján azonosított lehetséges helyszínek száma ennél jóval nagyobb. Egy részüket roncsolásmentes technikákkal, geofizikai felmérésekkel, valamint próbafeltárásokkal vizsgálták, ezek külön fejezetben szerepelnek.

A monográfia gerincét a lengyel Nemzeti Tudományos Központ által finanszírozott, 2017–2022 között elvégzett nagyszabású terepkutatás eredményeinek közzététele adja. A projekt keretében három, a források alapján részletesebben ismert 16–18. századi veszthelyen végeztek interdiszciplináris vizsgálatokat. A Żagań lelőhelyen 2018–2022 között folyt régészeti kutatás nagyon jelentős eredményeket hozott: többek között itt került elő Szilézia eddig egyetlen négyzet alaprajzú akasztófája, mivel ezt egy korábbi, nemesi rezidenciaként szolgáló lakótorony (*motte*) maradványainak felhasználásával építették át legkésőbb a 16. században. Chelmsko Śląskie helyszínt a kartográfiai munkák elemzése alapján választották ki, és a kutatások eredményeit később a terepen, roncsolásmentes módszerekkel igazolták. A wojcieszówi ásatásokat a fennmaradt akasztófa maradványainak jó állapota indokolta.

Tipológiai szempontból a vizsgált régió egyedülállónak mondható: itt az állandó, hosszú időn át használt veszthelyek kör alaprajzú, átlagosan 5–8 méter átmérőjű, kőből és téglából emelt, gyakran ajtóval, féltetővel ellátott építmények voltak (ellentétben például Morvaországgal, Németországgal, Ausztriával, ahol változatosabb formák a jellemzők). Az általában a piacutakon, városok kapuinál és egyéb külső helyszíneken vagy magánbirtokokon felállított kisebb, ritkábban használt, fából készült akasztófák nagyobb tipológiai változatosságot mutatnak, amelyre elsősorban a források alapján következtethetünk. Így megfigyelhetők egyszerű és összetettebb 1–3 oszlopos szerkezetek és azok különböző változatai. Ebbe a körbe sorolhatók a többnyire a joghatósági körzetek határán felállított elrettentő és figyelmeztető szerepű jelképes akasztófák is (*Pestgalgen, Zigeunergalgen* stb.) is. Külön kategóriát képeznek a Sziléziában egyelőre kizárólag történeti források alapján ismert ún. hollókövek (*Rabenstein, Köpfstätt*): a kör vagy téglalap alaprajzú, kőből vagy téglából falazott, kivégzésekre használt, bitó nélküli emelvények általában a városokon kívül, a kapuk közelében vagy az akasztófa környékén álltak például Wrocławban, Głogówokban és más településeken.

Az akasztófákat a fő közlekedési és szállítási útvonalakhoz viszonyítva helyezték el természetes, kiemelkedő terepalakulatokon, mindig az adott település határán belül. A kivégzési helynek elég nagyra kellett lennie ahhoz, hogy az esemény során biztonságosan befogadja az összegyűlt nézőket. A láthatóság mellett fontos szempont volt a lakóépületektől és vízforrásoktól való megfelelő távolság az itt végzett egyéb tevékenységek miatt is (állati tetemek eltemetése, hamvasztása, feldolgozása stb.). A könyvben egyébként több érdekes adat is található a tervszerű (de inkább kivételnek tekinthető) térhasználatra vonatkozóan. Ezt bizonyítja például a Niemcza veszthelyét ábrázoló 18. századi térkép, amely szerint az akasztófa megszállott határa két részből állt: egy, a tetemek elhelyezésére szolgáló gödör (*Cadaver Grube*) és az a terület, amelynek középpontjában a kőből épült bitó állt (*Galgen Acker*). A tér felosztását régészeti kutatás során is megfigyelték Żagań esetében, ahol három fő zóna különíthető el. Az első az akasztófa szerkezete, amelynek belső részét („összárium”) az eredetileg közszemlére tett és később összegyűjtött emberi maradványok töltötték ki. A második egy külön elhelyezkedő, néhány sírból álló „temető”, ahol főleg lefejezett személyek csontvázai voltak. A harmadik területen olyan temetkezéseket tártak fel, amelyek esetében nem azonosítottak erőszakra utaló nyomokat. A feltételezések szerint ide öngyilkosokat hantoltak el.

Tekintve, hogy a vesztőhelyek régészeti jelenségei között szinte minden lelőhelyen előkerültek részleges vagy teljes, többnyire esetleges tájolással, szabálytalan testpozícióban megfigyelt, rendellenes helyzetű temetkezések, a társszerzők által végzett antropológiai vizsgálatok eredményei nagy hangsúllyal szerepelnek a kötetben. Az általános jellemzők mellett több lelőhelyen traumás sérülések (többnyire akasztás és lefejezés) nyomait is megfigyelték és leírták. A Žagań vesztőhelyén feltárt maradványokat rendkívül részletesen elemezték, többek között minimális egyedszám, életkor és nem, paleopatológias elváltozások, táplálkozás és étrend, *premortem*, *perimortem* és *postmortem* (az életben bekövetkezett, a kivégzéskor elszennvedett vagy a halál beállta utáni) sérülések stb. szempontjából. Az itt előkerült hét teljes csontváz mindegyike férfi volt, életkoruk 21 és 55 év közé tehető. Az egymástól elválasztott csontok esetében az osteológiai anyag legalább 8 nő és 25 férfi maradványait tartalmazta. Nagyon lényeges megállapítás, hogy a *taphonomiai* tényezők a kivégzőhelyek csontmaradványai esetében különösen hangsúlyosak. A kivégzési procedúra és a (gyakran évekig tartó) közszemlére tétel, illetve a holttestekkel való tiszteletlen bánásmód következtében a külső környezeti hatások fokozottabban érvényesültek. Ezért a csontanyag egy része kifejezetten rossz megtartású, amely a vizsgálati lehetőségeket és módszereket is nagyban befolyásolhatja.

Ennek ellenére esetenként az emberi maradványok kapcsolatba hozhatók a korabeli, részletes beszámolóknak említett konkrét kivégzésekkel is. Miłków lelőhelyen például az ott feltárt sírok közül négy temetkezést feltételezsen egy 1701-ben vérfertőzésért és gyilkosságért halálra ítélt család négy tagjához kötöttek. Az elvégzett DNS-vizsgálatok három személy vérrokonságát igazolták, a negyedik azonban semmilyen kapcsolatban nem állt a többivel, így a feltételezett családi kötelék egyelőre bizonytalan. Egyes kivégzőhelyeken (Lubomierz, Miłków, Žagań) feltárt koponyák alapján törvényszéki arckonstrukciók is készültek, kiegészítve a kutatások interdiszplináris jellegét.

A vesztőhelyek általános jellemzője, hogy a tárgyi leletanyag (különösen a központi területekhez, lakóhelyekhez viszonyítva) kifejezetten szegényes; ez a monográfiában ismertetett lelőhelyekre is igaz. A kötetben példaszerűen (leírásokkal, méretadatokkal, tárgyfotókkal és képtáblákkal) közölt leletek több csoportba sorolhatók. Egy részük a vesztőhely fából készült szerkezeti elemeihez (gerendák, ajtó) tartozó vasszög (pl. Žagań, Wojcieszów); a vaskapcsokat és -láncokat az ítéletek végrehajtásához, illetve a közszemlére tétel során használták. Kivégzési láncok Jelenia Góra, Lubań, Złotoryja és Žagań lelőhelyekről is ismertek. A gombok, övcsatok, lábbelihez tartozó sarokvasak stb. egy része lelőkörülményeik alapján nyilvánvalóan az elítéltek ruházatához tartozott. A többi kisebb használati tárgy (pipák, agyagsíp, játékgolyó, elvéve pénzérmék stb.) nagyrészt a nyilvános kivégzésekre összegyűlt tömeghez köthető.

A kötetet bőséges irodalomjegyzék (ezen belül külön archív levéltári források és nyomtatványok), helynévmutató és nagyon gazdag illusztrációs anyag (365 fotó, metszet és térkép, 12 táblázat, 10 képtábla és három grafikon) egészíti ki. A szerző nemcsak a lengyel jogrégészeti kutatások eredményeit foglalja össze, hanem az interdiszplináris megközelítésnek köszönhetően alapvető új ismereteket is közöl.

Annak ellenére, hogy ez a kutatási irányzat Magyarországon egyelőre alig ismert, számos példát találunk az egykori vesztőhelyek létezésére. Ebből a szempontból meghatározó Vajna Károly munkássága, aki a 20. század elején a *Hazai régi büntetések* című kétkötetes monográfiájában a polgári jogrendszer bevezetése előtti igazságszolgáltatást mutatja be, többek között a halálbüntetések gyakorlatát, helyszíneit és jellemzőit. Ezért teljességgel megfeleltethető a jogrégészet európai irányzatainak és lényegében napjainkig alapvető forrásmunkának tekinthető. Vajna tevékenységével egy időszakra tehető az 1795-ben fővesztés útján kivégzett magyar jakobinusok sírjainak lokalizálása, majd feltárása, amely igen sokoldalú forrásfeldolgozás révén vált lehetővé. A Bartucz Lajos által 1914-ben elvégzett ásatás, majd az azt követő antropológiai vizsgálatok és személyazonosítások során első alkalommal sikerült Magyarországon a régészet és az alkalmazott természettudományok segítségével megerősíteni és igazolni egy múltban lezajlott kivégzés minden részletét. Ennek megfelelően ez a feltárás az igazságügyi régészet és orvostan egy korai példájaként is idézhető.

A középkori és 16–18. századi Magyarország területéről a különböző forráscsoportok adatai alapján számos vesztőhely működése bizonyítható az időszakban. Kutatásuk elsősorban a jogtörténészek szakterülete ellenére, hogy régészeti feltárások során is kerültek elő ilyen lelőhelyek. Döntő többségük más korszakok ásatásai során, véletlenszerűen látott napvilágot (Óbuda, Vác, Sátoraljaújhely stb.). Ugyanakkor

Kováts István • Recenzió: A vesztőhelyektől a jog régészetéig. Egy lengyel kötet és tanulságai

szisztematikus, széleskörű forrásfeltáráson alapuló kiterjedt interdiszciplináris kutatásokról Magyarországon egyelőre nem beszélhetünk. Pedig – ahogy a Lengyelországban, Németországban, Csehországban és újabban Szlovákiában elindított tudományos programok eredményei igazolják – a hasonló forrásadottságú Magyarországon is komoly lehetőségek rejlenek. Ahogy a fentebb ismertetett kötet egyik recenzense találon megjegyezte: a vesztőhelyekről olyan emberek kerülnek elő a semmiből, akiket a társadalom évszázadokkal ezelőtt kiteszített, és örök feledésre ítelt.